

ANNA MARIA GINÉ I TORRES

*ESTABLIMENTS FRANCISCANS A CATALUNYA. ARQUITECTURA
FRANCISCANA*

L'Orde de Sant Francesc va ser portat a les nostres terres pel mateix Sant quan, amb la seva activitat de predicació i conversió, va venir a la Península Ibèrica. No es coneix amb exactitud el motiu de la seva vinguda,¹ però el fet és que la seva estada entre nosaltres va propiciar i facilitar la vinguda de frares i, per tant, l'establiment dels mateixos i de l'Orde al país.

Els frares menors van gaudir d'una bona acollida. Van comptar amb l'ajut incondicional i amb la simpatia de la reialesa catalana, i van tenir un èxit molt notable, tal com queda manifest per l'abundant nombre de cases fundades.

Les fundacions es van realitzar al llarg dels segles XIII i XIV, i els convents que es van fundar són els següents: Sant Francesc de Balaguer, de Barcelona, Berga, Castelló d'Empúries, Cervera, Ciutat de Mallorca, Ciutadella, Girona, Inca, Santa Magdalena de La Seu d'Urgell, Sant Francesc de Lleida, Montblanc, Montsó; Morella, Morvedre, Perpinyà, Puigcerdà, Tarragona, Tàrraga, Tortosa, València, Vic, Vilafranca de Conflent, Vilafranca del Penedès i Xàtiva.

L'organització interna de l'Orde a Espanya estava configurada d'aquesta forma: inicialment totes les cases catalanes —a excepció de les del Rosselló i la Cerdanya— pertanyien a la província d'Espanya. El 1232 se subdividí en tres: la de Santiago, la d'Aragó i Navarra, i la de Castella. La Província d'Aragó des de la fi del segle XIII estava formada per cinc Custòdies, tres de les quals reunien les cases catalanes:

a) Custòdia de Barcelona: comprenia els bisbats de Barcelona, Girona, Vic, i els de les Balears. Més tard, el 1314 s'estengué a Tunis, i el 1329 a Còrsega i Sardenya.

b) Custòdia de Lleida: comprenia els bisbats de Lleida, Tarragona, Tortosa i Urgell.

1. Uns argumenten que anava de pelegrinatge a Santiago de Compostela, altres creuen que anava de camí cap a terres de moros.

c) Custòdia de València: comprenia les cases d'aquest regne i algunes aragoneses.

L'any 1333 les Illes se separen de la Custòdia de Barcelona quan es creà la Custòdia de Mallorca.

Les cases catalanes del Rosselló i la Cerdanya formaven part de la Província de Provença i dins d'aquesta pertanyien a la Custòdia de Narbona, custòdia que al segle XV s'incorporà a la de Barcelona.

Per tant, a cada Custòdia hi tenim els següents convents:

PROVÍNCIA D'ARAGÓ

CUSTÒDIA DE BARCELONA

Convents de Barcelona, Girona, Vic, Vilafranca del Penedès, Castelló d'Empúries, Berga i Balaguer.

CUSTÒDIA DE LLEIDA

Convents de Lleida, Cervera, Montsó, Montblanc, Tarragona, Tortosa, Morella, Tàrraga i La Seu d'Urgell.

CUSTÒDIA DE VALÈNCIA

Convents de València, Xàtiva i Morvedre.

CUSTÒDIA DE MALLORCA

Convents de Ciutat de Mallorca, Ciutadella i Inca.

PROVÍNCIA DE PROVENÇA

CUSTÒDIA DE NARBONA

Convents de Perpinyà, Vilafranca de Conflent i Puigcerdà.

Tots aquests convents, després de les divisions internes de l'Orde van romandre a l'ideal seguit pels conventuals, que van haver d'abandonar obligatòriament a partir del 1567. La major part d'ells van ser ocupats pels observants o senzillament van ser suprimits.

Ens ha semblat oportú introduir també en aquest estudi la branca femenina del franciscanisme, les clarisses; perquè a l'hora de bastir els seus temples segueixen les mateixes pautes que els frares. Cal destacar que les fundacions femenines, a excepció de dues, són més tardanes, situant-se generalment a la segona meitat del segle XIII i sobretot al XIV.

Els monestirs de clarisses a les nostres terres són els següents: Sta. Clara de Balaguer, St. Antoni de Padua i Sta. Maria de Pedralbes de Barcelona, Sta. Clara de Castelló d'Empúries, de Cervera, Ciutat de Mallorca, Ciutadella, Conques, Purissi-

ma Concepció de Girona, Sta. Isabel de Lleida, Puríssima Concepció de Manresa, Sta. Maria de la Serra de Montblanc, Sta. Clara de Perpinyà, de Puigcerdà, Sta. Maria Magdalena de Tarragona; Sta. Clara de Vic, de Vilafranca del Penedès, i de Xàtiva.

L'organització interna és la mateixa que els frares, i per tant els monestirs estan distribuïts així:

PROVÍNCIA D'ARAGÓ

CUSTÒDIA DE BARCELONA

Convents de Balaguer, Barcelona, Castelló d'Empúries, Girona, Manresa, Vic i Vilafranca del Penedès.

CUSTÒDIA DE LLEIDA

Convents de Cervera, Conques, Lleida, Montblanc, Tarragona, Tàrraga i Tortosa.

CUSTÒDIA DE VALÈNCIA

Convents de València i Xàtiva.

PROVÍNCIA DE PROVENÇA

CUSTÒDIA DE NARBONA

Convents de Perpinyà i Puigcerdà.

De tots aquests convents donarem una informació molt breu, centrada en determinar l'any de la fundació.

L'ordenació aquí seguida no ha estat establerta cronològicament, sinó d'acord amb l'alfabet, i hi ha tant la relació de les cases masculines com les femenines.²

Sant Francesc de Balaguer.

No ens consta l'època exacta de la primera instal·lació dels framenors a la ciutat de Balaguer, però sabem de la seva existència a partir del 1364, segons consta en un privilegi del Comte d'Urgell, Pere d'Aragó, del 8 d'abril de 1364 sobre l'entrada i compra de vi a Balaguer. Tornem a tenir notícies d'ells el 1372, quan són esmentats en el testament de Na Suriana. En principi els frares residien en un convent o dependència continguda en el mateix monestir de monges de Santa Clara.

El 20 de maig de 1408 coneixem ja l'existència del convent pròpiament dit,

2. La major part de la informació referent a aquests convents prové de P. SANAHUJA: *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*. Editorial Seráfica. Barcelona, 1959, encara que oportunament hi haurà indicada altra bibliografia.

segons consta en el testament del comte Pere d'Aragó. Fou enrunat durant el setge de 1413 i no es va alçar mai més.

Santa Clara de Balaguer.

La fundació primera del monestir, garantitzada amb documents és de l'any 1351, deguda a les disposicions testamentàries del comte d'Urgell, l'infant Jaume. La clerecia i el Consell de la Ciutat de Balaguer acordà de donar a les monges clarisses, fundadores del nou monestir, l'església parroquial de Santa Maria d'Almatà, el veí cementiri i la casa antiga de la confraria per a convertir-la en convent. Les monges fundadores vingueren de Pedralbes, Barcelona. El 1610 el monestir estava quasi completament derruït. El 1617 es reconstrueix de nou.³

Sant Francesc de Barcelona.

Se li dedica un estudi, en premsa.

Sant Antoni de Padua de Barcelona.

La fundació data de l'any 1236, i la podem determinar gràcies a la butlla atorgada pel Papa Gregori IX el 18 de febrer d'aquest any esmentat. En aquesta butlla, dirigida als ciutadans de Barcelona, es demanava que el Consell de la Ciutat ajudés a Berenguera d'Antoquo, a Guillerma de Poliano i a 10 germanes més que volien edificar un monestir i no disposaven de mitjans per a fer-ho. D'aquest monestir van sortir les monges fundadores del de Castelló d'Empúries (1260) i del de Sta. Maria de Pedralbes (1326).

L'any 1513 passà a l'Orde Benedictina, i fou destruït durant la guerra de Successió, en els serges de 1713 i 1714.

Santa Maria de Pedralbes de Barcelona.

La seva fundació, realitzada per Jaume II i la seva quarta muller, Elisenda de Montcada, és d'origen reial. La reina comprà el mas de Pedralbes a Bernat de Sarrià i la tinença a Elisenda, muller d'Arnau de Pedralbes, els dies 17 i 24 de gener de 1326. Una butlla de primers de febrer del 1326, atorgada per Joan XXII, concedia a la dita reina facultat per a fundar un nou monestir de monges clarisses, segons la regla d'Urbà IV.

Sant Francesc de Berga.

Va haver-hi una primera fundació el 1244 que després fou abandonada. Els frares menors van tornar de nou el 1333. Sabem de la seva església que era de pedra i volta. Amenaçava ruïna el 1716, va ser reedificada el 1732 i destruïda finalment durant la guerra civil. Reconstruïda modernament.

3. La informació respecte a aquests dos convents de Balaguer prové de P. SANAHUJA: *L'antiga ciutat de Balaguer*. Biblioteca Lleidatana. Lleida, 1930.

Sant Francesc de Castelló d'Empúries.

Els frares hi estaven establerts el 1246, segons consta a uns «Autos» en que es fa donació d'unes peces de terra a aquest convent; comptant amb l'aprovació del bisbe de Girona.

Santa Clara de Castelló d'Empúries.

La fundació es deu a Andolça de Pau, qui amb l'autorització del bisbe de Girona, va fer aixecar una casa i una església. La construcció d'aquests edificis va començar el 13 de febrer de 1260.

Les monges fundadores procedien del monestir de Sant Antoni de Padua de Barcelona. El convent va ser destruït el 1655 per un exèrcit francès.

Sant Francesc de Cervera.

La primera notícia que tenim de l'existència dels frares menors a Cervera data de l'any 1235, i prové del testament de Joan de l'Hospital i de la seva muller Ermesenda.

La fundació del convent és però de 1245. En aquest any el rei Jaume I va fer donació d'unes terres per a l'edificació del convent. Possiblement l'any 1286 es devia realitzar alguna ampliació, i va ser destruït durant les guerres de Joan II.

Santa Clara de Cervera.

Les monges clarisses les trobem instal·lades a Cervera amb el nom de monestir de les Onze Mil Verges, segons consta en un document lliurat el 28 d'Octubre de 1344 per Pere el Cerimoniós, en el qual posa sota la seva protecció i salvaguarda a aquestes religioses. El monestir es va extingir el 1594.⁴

Sant Francesc de Ciutat de Mallorca.

El primer esment que tenim dels frares menors a aquest indret data del 1230, poc després de la conquesta de l'illa per Jaume I. La fundació del seu primer convent data però, de 1232, quan el bisbe Ramon de Torroella va posar la primera pedra d'una capella molt petita. Van establir-se més tard a un altre lloc, i finalment, a partir de 1279, van bastir la seva residència definitiva.⁵

Santa Clara de Ciutat de Mallorca.

La fundació fou propiciada pel Papa Alexandre IV, amb una butlla atorgada el 18 de març de 1256 i dirigida al bisbe de Mallorca. En aquesta butlla el Papa mana a l'esmentat bisbe que ajudi a les monges clarisses, provinents de Tarragona, en la

4. Informació extreta de P. SANAHUJA: *Els framenors a Cervera*. Revista d'Estudis Franciscans. Barcelona, 1933.

5. Els convents de Ciutat de Mallorca i Ciutadella han estat estudiats, entre altres, per M. DURLIAT: *L'art en el Regne de Mallorca*. Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1964.

fundació i construcció d'un convent dedicat a Santa Clara a aquesta ciutat. Les fundadores foren l'abadessa del convent de Tarragona, Caterina Berenguer, i la seva germana Guillerma.

Sant Francesc de Ciutadella.

El convent de frares menors va ser fundat el 1302.

Santa Clara de Ciutadella.

Les monges hi eren des del 1287, segons consta en una donació realitzada per Alfons II. El 1575 el convent va ser reconstruït de nou.

Santa Clara de Conques.

La fundació data del 7 de juny de 1342.

Sant Francesc de Girona.

Sabem de l'existència de frares menors a Girona des del 1222 per una venda, realitzada per Pere Oller al guardià del convent de frares menors.

La fundació veritable però, es va produir el 1232, quan Bernat Esteve, canonge de Girona, va oferir unes terres, cases i hort al costat del Mercadal per a la construcció d'una església i monestir en honor de Sant Francesc. L'església va ser bastida de nou a principis del segle XIV, i es va consagrar el 4 de juny de 1368 pel bisbe de la diòcesi.

El convent fou enderrocat quan es realitzà la remodelació urbanística de la ciutat.⁶

Puríssima Concepció de Girona.

Fundat per l'infant Joan d'Aragó, fill de Jaume II i de Blanca de Nàpols, el 1319. Les monges van venir del convent de Castelló d'Empúries. Va ser enderrocat el 1645 per necessitats de guerra durant el setge a la ciutat per les tropes franceses.

Sant Francesc d'Inca.

La fundació data del 1325, gràcies a una butlla atorgada pel Papa Joan XXII el 10 de gener d'aquest any esmentat.

Santa Magdalena de La Seu d'Urgell.

La seva fundació es pot situar al primer quart del segle XIV. Avui dia ja no existeix.⁷

6. També en parla FREIXAS, P.: *L'art gòtic a Girona. Segles XIII i XIV*. Institut d'Estudis Gironins. Girona, 1983.

7. Les notícies de la seva existència provenen de RIU, M.: *Las comunidades religiosas del Antiguo Obispado de Urgel. Siglos VIII al XVI*. Resumen de Tesis. Universidad de Barcelona, 1961.

Sant Francesc de Lleida.

La tradició ens assegura que els frares menors hi eren el 1217 i que la fundació fou feta per Fr. Bernat, Fr. Feliu, Fr. Joan de Perusa i Fr. Pere de Sassoferrato. El fundador veritable però, sembla que fou Ramon de Barriac, segons queda reflectit en el seu testament, realitzat entre 1221-1228. De l'existència de frares menors a Lleida hi altres documents positius a partir de 1227. Va ser enderrocat durant la guerra dels Segadors, el 1644.⁸

Santa Isabel o Santa Clara de Lleida.

Fundat el 1240, segons queda apuntat a un Breu de Gregori IX del 17 de desembre d'aquest any. Durant el setge de Joan II va sofrir desperfectes.

Puríssima Concepció o Santa Clara de Manresa.

Les notícies de la seva fundació les trobem a l'arxiu de Santa Maria de Manresa i daten de 1322. El 3 de novembre de 1326, el convent estava quasi acabat de construir. Coneixem també en nom de l'abadesa fundadora, Alemanda de Vilafreser, que el va governar fins el 1350. El 20 de juliol de 1602 passà a mans de les monges dominicanes procedents del convent dels Àngels de Barcelona.

Sant Francesc de Montblanc.

Sabem de la fundació d'aquest convent des del 1238, per mitjà del testament de Berenguer de l'Aguda. Aquesta primera fundació va donar pas a una segona, l'església de la qual va ser aixecada durant el primer quart del segle XIV. Avui dia encara es conserva l'església, però en molt mal estat.⁹

Santa Maria de la Serra de Montblanc.

El 20 de gener de 1296, els veïns de Montblanc, a súpliques del rei Jaume II, fan donació del lloc de Sta. Maria de la Serra a la infanta grega Irene Làscara; vídua d'Arnau Roger, per a aixecar un monestir de monges clarisses. A partir del 1311 s'està bastint l'església, que es consagra el 10 d'agost de 1365 per Fr. Pere, bisbe de Pandora. En molt mal estat, però l'església encara es conserva.

8. També ens parla d'aquest convent LLADONOSA. P.: *Història de Lleida*. F. Camps Calmet Editor. Tàrraga, 1972.

9. Els dos convents de Montblanc estant bastant ben documentats i estudiats, tal com es pot veure en les següents obres: F. BOFARULL: *Documentos para escribir una monografía de la Villa de Montblanch*. «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», Tomo VI. Barcelona, 1898.; A. PALAU I DULCET: *La Conca de Barberà. Monografía histórica y descriptiva*. Francesch Altés. Barcelona, 1912. Del mateix autor: *Guia de Montblanch*. Imprenta Romana. Barcelona, 1931. I finalment E. LIANO: *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*. Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV» (Sección de Arqueología e Historia. Publicación n. 37). Tarragona, 1976.

Sant Francesc de Montsó.

Fundat el 1235.

Sant Francesc de Morella.

El convent es fundà el 17 de maig de 1272. L'església devia ser començada cap el 1300 i les obres van durar tot el segle XIV, essent consagrada el 1390 pel bisbe de Tortosa Huc de Llupià. El 1393 el claustre ja era acabat, i la sala capitular va ser alçada entre 1427 i 1442.¹⁰

Sant Francesc de Morvedre.

El 1294 els jurats de Morvedre van demanar a Fr. Domènec de Caba, provincial dels frares menors, la fundació d'un convent de religiosos. La petició va ser aprovada al Capítol Provincial celebrat a Barcelona el 25 de maig. La vila va cedir als frares, per a la seva instal·lació. Els religiosos van arribar el dia 8 d'abril de 1295. El 1503 va passar a mans dels observants.¹¹

Sant Francesc de Perpinyà.

La primera vegada que és esmentat el convent és en 1241. En aquesta data es tractava d'un edifici provisorï que fou reconstruït en el darrer terç del segle XIII. El convent va ser enderrocat.¹²

Santa Clara de Perpinyà.

Tenim notícia de l'existència del convent en un testament de 1270. Un any després, el papa Gregori IX el posa sota la seva protecció. La primera residència de les clarisses a Perpinyà fou un antic convent de religiosos, anomenat de la Passió, on hi van viure durant cent anys. Després van passar a una altra residència, destruïda a finals del segle XV, i d'aquí a una altra.

Sant Francesc de Puigcerdà.

Fundat el 3 de maig de 1333. Destruït.

Santa Clara de Puigcerdà.

La fundació data del 1351, i va ser duta a terme per Pere II. El convent fou extingit.

10. El convent de Morella ha estat estudiat per M. MILLAN BOIX: *Morella y su comarca. Turismo-Historia-Arte*. Imprenta Fidel Carceller. Morella, 1952. Més recentment també ha estat tractat al *Catàleg de Documents i conjunts de la Comunitat Valenciana*. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana. València, 1983.

11. Ha estat estudiat per A. CHABRET: *Sagunto. Su historia y sus monumentos*. Barcelona, 1888. Publicaciones de la Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1979.

12. Els convents de l'Antic Regne de Mallorca han estat tots ells estudiats per M. DURLIAT. Op. cit. nota 5.

Sant Francesc de Tarragona.

La primera notícia que tenim dels frares menors a aquesta ciutat prové del testament de Joan de Castre, del 7 de juny de 1242, encara que possiblement els frares ja hi eren abans. La primera fundació estava al costat de l'església de Sant Salvador. A la segona meitat del segle XIV van alçar un altre edifici de nova planta fora les muralles de la ciutat, que fou enderrocat durant les guerres de Joan II.¹³

Santa Maria Magdalena o Santa Clara de Tarragona.

La primera vegada que el tenim esmentat és l'any 1249 i posteriorment en el testament de la reina Violant del 1251. En principi es van assentar a l'eremitori de Sta. Magdalena; canviant de residència a finals del segle XIV. Va ser la casa mare del convent de València i també del de ciutat de Mallorca.

Sant Francesc de Tàrraga.

El Papa Joan XXII amb la Butlla de 14 de maig de 1318, a súpliques del rei Jaume II, del bisbe de Vic i del Consell de la Vila de Tàrraga, concedeix al ministre Provincial i als frares de la Província d'Aragó fundar un convent a Tàrraga. El 1322 s'està bastint. Es va perdre el 1567.

Santa Clara de Tàrraga.

Fundat el 1368.

Sant Francesc de Tortosa.

Podem situar la seva fundació entorn a l'any 1267. L'any 1567 el convent passà a mans dels dominicans.

Santa Clara de Tortosa.

Fundat el 1267. D'aquest convent van sortir les monges fundadores del de Xàtiva.¹⁴

Sant Francesc de València.

El tenim documentat a partir del 1238, i sempre en relació amb la figura del rei Jaume I. El convent va ser enderrocat amb la remodelació urbanística de la ciutat.

13. Els dos convents de Tarragona han estat tractats per E. MORERA: *Tarragona Antigua y Moderna. Descripción histórico-Arqueológica de todos sus monumentos y edificios públicos, civiles-eclerásticos y militares y guía para su fácil visita. examen e inspección*. Establecimiento Tipográfico de F. Aris e Hijo. Tarragona, 1894.

14. Estudiats per E. BAYERRE: *Historia de Tortosa y su comarca*. Imprenta moderna de Alguero y Baigues. Tortosa, 1933.

Puríssima Concepció de València.

La seva fundació cal situar-la l'any 1249, quan Ximen Perez d'Arenós, el 2 de març de 1249 va donar a Tarina, abadesa de la casa de Tarragona, a Caterina, religiosa de l'orde de Sant Damià, i a altres monges, unes cases, una mesquita i una era per a la fundació del convent de monges de València. Va ser enderrocat amb motiu de la remodelació urbanística de la ciutat.¹⁵

Sant Francesc de Vic.

Hi ha la certesa documental de que fou fundat el 1225: el 13 de desembre d'aquest any Feliu de Mayoies i la seva muller Berenguera van fer entrega a l'Orde de frares menors d'unes peces de terra que tenien a la parròquia de Sant Pere de Vic, per a edificar l'església, monestir i hort. L'any 1570 el convent passà a mans dels dominicans. El 1657 va ser destruït.

Santa Clara de Vic.

Fundat el 1383, molt aviat es van iniciar les obres. El 1582 se suprimeix el convent. Passà a mans de les dominicanes el 1596 i avui dia ja no existeix.

Sant Francesc de Vilafranca de Conflent.

Els tenim establerts a Vilafranca el 1279, i ocupen, com a primera residència, la casa dels frares de la Penitència. La seva església es va començar a bastir a finals del segle XIII. El convent va ser destruït entre 1674 i 1676.

Sant Francesc de Vilafranca del Penedès.

Les primeres notícies dels frares menors a Vilafranca són de l'any 1242. Les obres per al bastiment del convent definitiu es devien realitzar a partir de 1285 i van durar fins a principis del segle XIV. Del conjunt conventual queden només l'església i el claustre, avui dia destinats a hospital.¹⁶

Santa Clara de Vilafranca del Penedès.

Va ser fundat per la reina Blanca de Nàpols, muller de Jaume II, possiblement entre 1295 i 1303. El 1303 tenim un document del seu fill on apareix esmentada la fundació. El convent va ser enderrocat.

Sant Francesc de Xàtiva.

Ens apareix documentat per primera vegada el 1248. El primer convent fou

15. Es pot trobar més informació a MARQUÉS DE CRUILLAS: *Guia urbana de Valencia Antigua y Moderna*. Valencia, 1876. Còpia facsimil 1979.

16. Hi ha un bon estudi respecte als dos convents de Vilafranca, i és el realitzat per A. COY I COTONAT: *Vilafranca del Penedès. Su historia y monumentos*. Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart. Barcelona, 1909.

bastit fora de la ciutat i fou enderrocant el 1363 en ésser assetjada Xàtiva per Pere el Cruel de Castella. El 1366 el Consell municipal donà un terreny als frares per a alçar-hi un nou convent. L'església i la resta de dependències foren bastides entre 1366 i 1377. Va patir grans reformes després de la guerra de Successió.¹⁷

Santa Clara de Xàtiva.

Va ser fundat per monges procedents del convent de Tortosa, però la veritable fundadora fou Saurina, muller de Roger de Llúria, qui en el seu testament de 1325 deixa establerta la fundació del convent. El papa Joan XXII el primer de juliol de 1326 autoritza l'erecció del convent.

ARQUITECTURA FRANCISCANA.

Les cases franciscanes a la Confederació Catalano-Aragonesa segueixen dos períodes d'assentament:¹⁸

A) 1213-1240. *Primer Període.*

En arribar a la ciutat o vila on han de fundar, els frares sojornen en petites cases, en una capella o eremitori –com és el cas de les clarisses de Tarragona allotjades a l'eremitori de Santa Magdalena–, en un hospital –cas dels frares menors de Barcelona establerts a l'hospital de Sant Nicolau, i també cas de Morvedre–, en una església preexistent –com va ocórrer als franciscans de Vilafranca de Conflent que van tenir la seva residència a la casa dels frares de la Penitència, o a les clarisses de Perpinyà situades al convent de la Passió–.

Ben aviat iniciaran gestions i recolliran almoines per a bastir-se una residència, i sobretot una església pròpia, cosa que succeeix a Barcelona, Ciutat de Mallorca, Girona, Vic, Lleida, Cervera, Perpinyà, etc.

Aquestes fundacions les podem considerar provisionals ja que totes elles, a la segona meitat del segle XIII o bé al llarg del XIV, han estat enderrocades i bastides de nou, o sinó han estat ampliades i reformades, donant lloc a una segona residència que generalment serà la definitiva i que, en alguns casos, ha perdurat fins el moment.

Un exemple d'aquestes primeres fundacions, ben documentat i del que coneixem pas a pas el seu procés, és el representat pel convent de Sant Francesc de Ciutat

17. Es pot trobar més informació a «Catàleg de documents i conjunts...» esmentat a la nota 10.

18. Aquests dos períodes d'assentament venen donats pel mateix procés evolutiu de l'Orde. En el primer període les seves construccions –les esglésies– seran petites i senzilles, preparades només per a la celebració de l'Ofici Diví i no pas per la prèdica. La prèdica es feia a altres llocs (a les esglésies parroquials, al carrer,...). Després del 1245 la situació canvia. Les relacions amb el clergat no seran tan bones i els frares es veuran obligats a predicar en els seus propis temples. És ara quan els hi fa falta una església gran, àmplia i espaiosa, preparada per l'acollida de gran quantitat de gent ja que vers a ella han de canalitzar les seves prèdiques. Es creen en aquest moment les esglésies de la paraula.

de Mallorca: ¹⁹ els frares ocupen en principi un lloc situat a l'exterior de les murades, on el bisbe Ramon de Torroella posa l'any 1232 la primera pedra d'una capella molt petita. L'any 1238 canvien de lloc i s'instal·len dins la ciutat a on construeixen una segona església, consagrada el primer de gener de 1244. El 1279 canvien altra vegada d'indret, i inicien les obres per al bastiment d'un nou convent que serà el definitiu.

B) *1245 en endavant. Segon període.*

Els convents fundats després del 1245 segueixen les mateixes pautes d'assentament que els anteriors, i normalment presenten dues fases abans no s'estableixen definitivament. Després del 1300 les fundacions que es realitzen acostumen a ésser les definitives. Tots ells tenen, sobretot després del 1270, al seu abast els models constructius a seguir.

De les cases del primer període a penes si en queden vestigis, la majoria d'esglésies han desaparegut per a donar pas als edificis definitius. Malgrat això, es pot deduir com eren aquestes primeres construccions gràcies a l'únic exemple que hem tingut la sort que s'ha conservat:

La primera església dels frares menors a Ciutat de Mallorca.

Les obres comencen a partir del 1238, i l'església està acabada el dia primer de gener de 1244 quan es consagra. Per tant es basteix en un curt espai de temps. L'edifici és rectangular, baix i d'una sola nau. La paret és de tàpia, no té finestres i presenta una coberta de fusta, que reposa sobre arcs diafragmes apuntats i reforçats per febles contraforts exteriors. No posseeix absis. Després de ser abandonada pels menorets passà a mans de les monges de Santa Margarida, i avui és coneguda per aquest nom.

També segueix el model de Santa Margarida de Ciutat de Mallorca l'església de les clarisses d'aquesta ciutat.

Església de Santa Clara de Ciutat de Mallorca:

Es comença a bastir el 1256. Presenta una nau única cega, de forma rectangular i coberta amb un embigat de fusta a doble vessant recolzat damunt arcs diafragmes.

Fent una recapitulació, els temples del primer període poden ésser definits de la següent forma: presenten una nau única, rectangular, amb contraforts exteriors o interiors, i amb coberta de fusta a dues vessants sostinguda per arcs diafragmes apuntats. No tenen absis i sembla que fins el segon període no el van adoptar.

Per tant, són edificis petits, senzills i funcionals. Responen plenament a les necessitats dels frares en aquests moments i, a més, presenten un gran avantatge: són fàcils de bastir, es poden fer en un curt espai de temps, i sobretot resulten molt econòmics. Segueixen doncs, l'ideal de pobresa i austeritat proposat pel fundador de l'Orde.

19. La informació prové de M. DURLIAT, Op. cit., nota 5, pàgs. 59 i 62 a 65.

El model agafat per aquestes esglésies té arrels en les nostres terres perquè igual estructura la trobem en els monestirs del Císter, i en concret en els dormitoris de Santes Creus i Poblet, presentant ambdós la mateixa concepció de l'espai que els anteriors temples.

Aquesta tipologia, més elaborada, amb una evolució de les formes i de la tècnica arquitectònica, serà la seguida per moltes altres esglésies franciscanes al llarg de la segona meitat del segle XIII i del XIV, quedant com a model.

Cal tenir present que aquest model s'adiu, en línies generals, amb el proposat per les Constitucions de Narbona de 1260,²⁰ que a la vegada es relaciona amb el dels dominicans del 1228,²¹ i consisteix en una gran nau única, rectangular, amb coberta de fusteria a dues vessants sostinguda per arcs diafragmes apuntats que descansen sobre contraforts interiors. Entre aquests contraforts s'hi troben allotjades les capelles. Tenien absis, generalment poligonal, encara que el podem trobar també quadrat, cobert amb volta de creueria.

Aquests tipus de construccions s'extenen per una àmplia zona, sobretot per indrets rurals, pels nous territoris conquerits, com és València, i igualment els retrobem al Rosselló, la Cerdanya i les Illes. Exemples en són, entre altres, les esglésies dels convents de Perpinyà, Montblanc, Morella i Vilafranca de Conflent.

Església de Sant Francesc de Perpinyà:

Entorn al 1241 els frares estaven establerts a un edifici provisorí. L'església es trobava en construcció el 1277, i l'absis estava encara en projecte el 1299. Era de nau única de vuit tramades, coberta de fusteria damunt arcs diafragmes i dotada de capelles laterals, precedida d'una novena tramada sense capelles, i acabada amb un absis poligonal més estret de set costats.²²

20. La primera legislació franciscana en matèria de construcció prové del Capítol General celebrat a Narbona el 1260, els estatuts del qual han estat publicats a *Archivum Franciscanum Historicum*, any 1941, pàgs. 47-8, i diuen així:

«Cum autem curiositas et superfluas directe abvient paupertati, ordinamus quod aedificiorum curiositas in picturis, caelaturis, fenestris, columnis et huiusmodi aut superfluitas in longitudine, latitudine et altitudine, secundum loci conditionem, arctius evitetur». «Ecclesiae autem nullo modo fiant testudinatae, excepta maiore capella. Campanile ecclesiae ad modum turris de caetero nusquam fiat». «Item fenestrae vitreae vel picturae de cetero nusquam fiant, excepto quod in principali vitrea post maius altare chori, haberi possint imagines Crucifixi, B. Virginis, B. Iohannis, B. Francisci et B. Antonii tantum. Et si de cetero factae fuerint, per Visitatores amoveantur».

21. La legislació dominicana en matèria de construcció comença amb les Constitucions de 1220: «Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri. Ita quod nec ipsi expensis graventur nec alii seculares vel religiosi in nostris sumptuosis edificiis scandalizentur», i queda plenament establerta amb les de 1228 quan imposen el següent: «Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri, ita quod murus domorum sine solario non excedat in altitudine mensuram duodecim et cum solario XX, ecclesia triginta, et non fiat lapidibus testudinata nisi forte super chorum et sacristiam. Si quis de cetero contrafecerit, pene gravioris culpe subiacebit». Aquestes notes provenen de l'obra de MEERSSEMAN, G.: *L'Architecture dominicaine au XIIIe siècle. Legislation et pratique*. «Archivum Fratrum Praedicatorum», Vol. XVI, Roma, 1946.

22. Les notícies recollides, tant per l'església de Perpinyà com per la de Vilafranca de Conflent, provenen de M. DURLIAT, Op. cit., nota 5.

Església de Sant Francesc de Vilafranca de Conflent:

La construcció d'aquest temple es pot situar entre el darrer quart del segle XIII i el segon terç del XIV. Tenia les següents mides: 31,60 metres de llarg per 6,15 metres d'amplada interior. Presentava una nau única de 6 tramades amb contraforts interiors i capelles laterals allotjades entre ells. L'absis era plà, i el sostre de llenya damunt arcs diafragmes de marbre. Tant les capelles laterals com l'absis estaven coberts amb volta nervada.

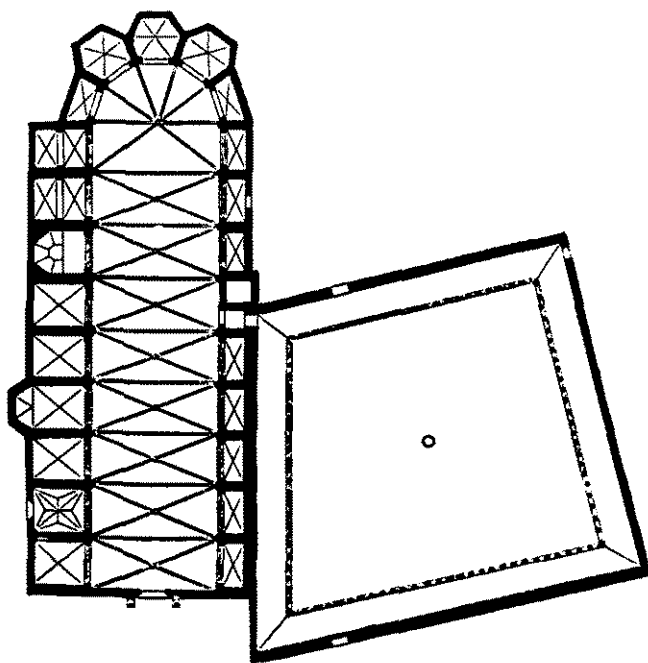

Fig. 1. Montblanc. Convent de Sant Francesc. Planta de l'església. (segons E. Liaño).

Església de Sant Francesc de Montblanc:

Aquesta església devia ser començada a finals del segle XIII o principis del XIV.²³ El 1330 ja existia un altar dedicat a Sant Macià. Va sofrir ampliacions i reformes al llarg dels segles XIV i XV. Les mides del temple són les següents: 57 metres de long. per 27,30 metres d'ample per 19 metres d'alçada. Té una planta

23. Aquesta és l'opinió de E. LIAÑO, Op. cit., nota 9, pàgs. 125-142.

rectangular, de nau única i absis poligonal de 5 costats. Comptant l'absis, la planta presenta 7 tramades. La coberta, a excepció de l'absis, és de fusta a doble vessant, sostinguda per arcs diafragmes apuntats. Hi ha tramades de la nau on hi trobem capelles entre els contraforts, molt reformades amb posterioritat. Tant les capelles com l'absis estan coberts amb volta de creueria.

Església de Sant Francesc de Morella:

Va ser començada vers el 1300 i la consagració es va realitzar el 1390. Presenta una sola nau amb capelles laterals i absis poligonal. Primitivament tenia coberta de fusta a 2 vessants sostinguda per arcs diafragmes. L'absis, poligonal, estava cobert amb volta de creueria. Es va reformar al segle XVIII.

Església de Sant Francesc de Xàtiva:

Va haver-hi una primera fundació, realitzada el 1248 que va ser destruïda el 1363. Es va alçar de nou l'església i el convent entre 1366 i 1377. La planta del temple presentava una nau única, rectangular; sense absis. La coberta era de fusta a dues vessants, sostinguda per arcs diafragmes. Entre els contraforts interiors s'hi troben allotjades capelles laterals amb volta de creueria. La nau té una longitud de 41 metres per 8 d'amplada. Va ser reformada i coberta tota ella amb pedra al segle XVIII.

Juntament amb els franciscans, aquesta tipologia la veiem també utilitzada en les construccions dels dominicans i dels carmelites al llarg dels segles XIV i XV.

Amb l'estructura presentada per aquests edificis és fàcil passar d'una coberta de fusta a una de pedra, i això és el que esdevé a l'església del convent de Sant Francesc de Ciutat de Mallorca i a la de Vilafranca del Penedès.

Església del convent de Sant Francesc de Ciutat de Mallorca:

Fou començada després del 1279. El 1286 es celebrava la primera missa a una de les capelles laterals de la nau. L'absis fou lliurat al culte el 1317. El 1349 el guardià del convent comanà al mestre vidrier Francesc Comes la rosassa de la façana. Presentava una nau única, primitivament coberta de fusta a 2 vessants, amb arcs diafragmàtics apuntats i capelles laterals situades entre els contraforts. Al tercer quart del segle XIV el bisbe Pere Cima la va dotar de les seves voltes ogivals. Després d'aquests treballs, l'església va quedar així: una nau única de 8 tramades, amb capelles laterals entre els contraforts i absis poligonal de 7 costats amb capelles de pla variat. El 3 de febrer de 1385 l'esmentat bisbe va procedir a una nova consagració del temple.

Església del convent de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès:

Es comença a bastir a partir del 1285. Primitivament la coberta era de fusta, sostinguda per arcs diafragmes. Es pensa que es va cobrir amb volta de pedra a mitjans del segle XIV. Presenta una nau única, rectangular, amb capelles entre els contraforts interiors. Les capelles de la zona de l'Evangeli són bastant més àmplies que les de l'Epístola, i estan comunicades entre elles. Totes estan cobertes amb volta de creueria.

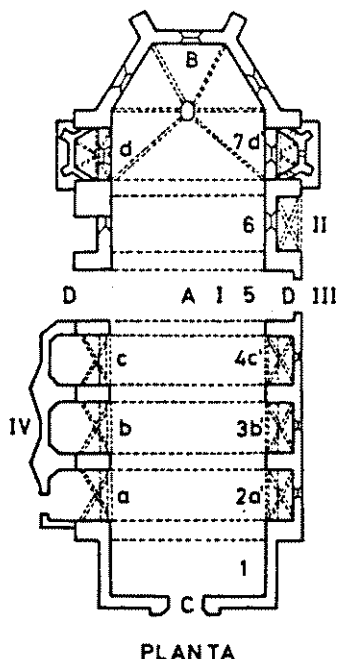

Fig. 2. Ciutat de Mallorca, Convent de Sant Francesc. Planta de l'església i del claustre. (segons V. Lampérez).

L'absis és quadrat i més estret que la nau. La nau queda dividida en 6 tramades, sense comptar l'absis. Té una longitud de 42,67 mts. per 9,42 d'amplada.

Junt amb aquesta tipologia se'n pot establir una altra. A partir dels anys quaranta, el 1243, s'inicien les obres per al bastiment de l'església dels dominicans de Barcelona, Santa Caterina, que serà un punt referencial molt important. Aquesta construcció influència de manera molt directa a la que quatre anys després, el 1247, els franciscans de la mateixa ciutat comencen a bastir.

Veiem de quina manera es va alçar aquest temple:

Església del convent de Santa Caterina de Barcelona (O.F.P.):

Els frares predicadors els trobem establerts a Barcelona l'any 1219. Després de sojornar en una edificació molt petita, comencen a bastir la seva nova església vers el 1243. Pocs anys després, cap el 1275 només els quedava per fer la darrera tramada i la rosassa de la façana. L'església, tal com ens la descriu Durliat,²⁴ tenia una nau

24. DURLIAT, M.: Op. cit., nota 5, pàg. 67.

única de set tramades, tota ella coberta amb voltes d'ogiva i amb capelles laterals de pla quadrat. L'absis d'igual amplada que la nau, era poligonal, de set costats, en els quals s'obrien dos pisos de finestres superposats. La nau, igual que l'absis, presentava una ordenació de dos pisos, i les capelles allotjades entre els contraforts estaven coronades de finestres altes. Aquestes capelles estaven comunicades entre elles per mitjà d'uns passatges oberts en els contraforts. L'edifici tenia una alçada de 25,66 mts., tant a la nau com a l'absis. Els capitells sobre els quals requeien les nervadures estaven a 14,18 mts. del sòl, i les capelles laterals s'elevaven fins a 13,60 mts. i tenien 5,20 mts. de profunditat.

Cal esmentar que per a realitzar aquest edifici no es van tenir en compte les prohibicions existents referents a les construccions. L'església sobrepassava l'alçada màxima permesa, establerta en 11,40 mts., i va ser objecte solament d'unes petites sancions.²⁵

L'església de Santa Caterina junt amb la de Sant Francesc de la mateixa ciutat marquen una fita important dins l'arquitectura gòtica catalana, ja que defineixen una tipologia que serà agafada tant per algunes de les cases d'ambdós ordes com per altres esglésies.

La tipologia que estableixen pot ser definida, a grans trets, així: una gran nau única, amb capelles allotjades entre els contraforts interiors i absis poligonal. Tota ella està coberta amb volta de pedra nervada i presenta finestres tant a l'absis com als murs laterals i capelles.²⁶

Un exemple d'aquest tipus és el representant per l'església del monestir de Santa Maria de Pedralbes de Barcelona:

Les obres per al bastiment de l'església s'iniciaren el 26 de març de 1326, i el 3 de maig de 1327 fou consagrada. La planta és de nau única amb 7 tramades sense comptar l'absis. Presenta capelles laterals entre els contraforts interiors, encara que té un altre sector, que estava tancat al públic, amb contraforts interiors i per tant sense capelles. L'absis, de la mateixa amplada que la nau, és poligonal de 7 costats. La nau de tota l'església està coberta amb volta de creueria.

Per cloure, i com a conclusió, cal dir que les necessitats dels frares –un gran espai que permeti la cabuda de molta gent per a escoltar la predicació– i les limitacions imposades per la Regla –pobresa absoluta i austeritat–, porten a aquest Orde a la recerca d'unes formes arquitectòniques amb les que utilitzant les noves solucions tècniques obtenen un tipus d'església que els resulta molt útil, donant lloc a una nova arquitectura.²⁷

25. Aquest assumpte queda àmpliament comentat per MEERSSEMAN, Op. cit., nota 21, pàg. 166-7.

26. PUIG I CADAVALCH-FALGUERA-GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Vol III pàg. 509, ens ho defineixen així: «una estructura romana coberta amb voltes gòtiques».

27. Aquesta nova arquitectura vindria donada «a partir d'unes formes impregnades de sentit clàssic i d'una nova tècnica de construir», segons DE DALMASES, N.-JOSÉ I PITARCH: *L'art gòtic. S. XIV-XV*. (Història de l'Art Català. Vol III). Edicions 62, Barcelona, 1984.

Aquestes esglésies han estat definides amb anterioritat, i com he indicat es poden establir dues tipologies:

1. Gran nau única, amb absis, generalment poligonal, coberta amb fusteria, a dues vessants, sostingua per arcs diafragmes apuntats que descansen sobre contraforts interns, entre els quals hi trobem instal·lades capelles laterals. L'absis presenta volta nervada. Representada per Sant Francesc de Montblanc, i abans de la cobrició en pedra Sant Francesc de Ciutat de Mallorca.

2. Gran nau única, amb absis, generalment poligonal, coberta tota ella amb volta de creueria que descansa sobre contraforts interiors, entre els quals s'hi troben allotjades capelles laterals. El model d'aquest tipus és el presentat per l'església del convent de Barcelona.

Els dos models proposats pels franciscans no son exclusius d'aquest orde sino que els veiem utilitzats pels dominicans²⁸ degut a què ambdós ordes, nascuts quasi al mateix moment, tenen les mateixes necessitats a l'hora de bastir els seus temples i en general els seus convents, i per tant les solucions presentades per uns seran agafades també pels altres.

Els monestirs del Císter en primer lloc, i després franciscans²⁹ i dominicans, compleixen un paper cabdal en la introducció de l'arquitectura que anomenem gòtica.³⁰ Però a més són ells els que incorporen uns models constructius³¹ que per sempre més seran els utilitzats a les nostres terres al llarg dels segles XIV, XV i en alguns indrets fins el XVI.³²

28. I també pels carmelites i agustinians.

29. Respecte el paper jugat pels franciscans, PUIG I CADAFAELCH: *L'església franciscana a Catalunya*, ens diu: «L'arquitectura franciscana representa en els seus començaments un dels aspectes en què penetrà en la terra catalana l'arquitectura gòtica». Pàg. 1.

30. Cal destacar que la tenim ja definida abans del 1250, en concret el 1243 i el 1247, amb l'inici de les obres per al bastiment de les esglésies dels convents de Santa Caterina i Sant Francesc de Barcelona.

31. Els models constructius que incorporen són els dos abans esmentats, el de coberta de fusta i el de coberta de pedra.

32. Els models no són exclusius d'aquests ordes sino que les solucions per ells donades, definició d'un espai interior únic i unicari, adaptat a les diferents necessitats, i marcat per una austeritat en les formes, seran incorporades per tots els altres edificis, tant religiosos com civils, éssent el tret distintiu que caracteritza la nostra arquitectura gòtica.

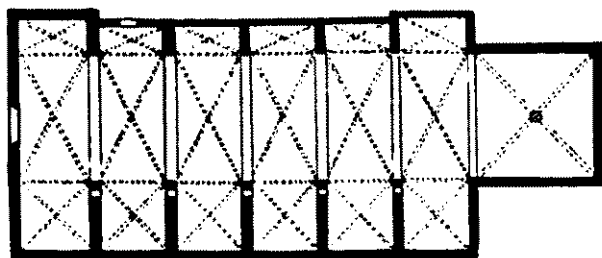

Fig. 3. Vilafranca del Penedès, Convent de Sant Francesc. Planta de l'església. (segons Lavedan).

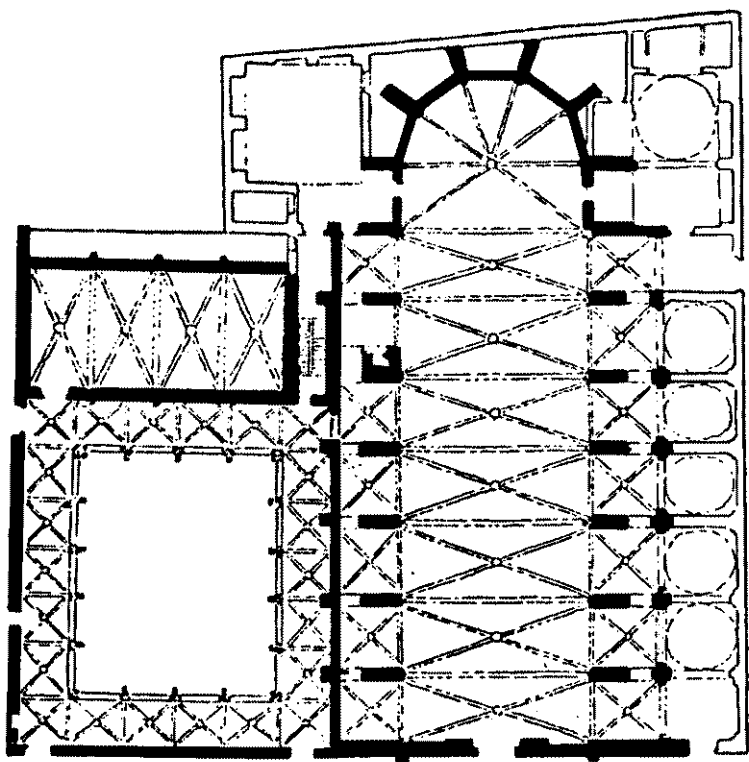

Fig. 4. Barcelona. Convent de Santa Caterina. Planta de l'església i claustre. (segons Casademunt).